

İnsan Haklarına Deontolojik Bir Temel

Şahabettin Yalçın *

Her insanın salt insan olması dolayısıyla doğuştan sahip olduğu hak veya haklar var mıdır? Eğer var ise, bu haklar nelerdir? Yok eğer insanın doğuştan getirdiği herhangi hak yok ise, o zaman her insanın sahip olduğunu düşündüğümüz temel insan haklarının, başka bir ifadeyle, mevcut İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan 'temel insan haklarının' felsefi ve ahlaki zemini var mıdır? Temel insan haklarına ilişkin böyle bir zeminin gerekli olup olmadığı sorgulanabilir, ancak eğer böyle bir zeminin gerekli olmadığı iddia edilecek olursa o zaman insan haklarının herkes için geçerli yani evrensel olması gerektiği iddiası temelsiz kalmış olmaz mı? İşte biz de bu makalede büyük Alman filozofu Immanuel Kant'ın ahlak felsefesinden yola çıkarak her insanın doğuştan sahip olduğu hakların olup olmadığı ve var ise bu hakların felsefi ve ahlaki zemininin ne olduğunu sorgulamaya çalışacağız. Hemen belirtelim ki, makalede ele alacağımız konu, tek tek insan haklarının neler olduğundan ziyade bu hakların dayandığı felsefi zemin ve onların bu zemin dolayısıyla sahip olduğu düşünülen ahlaki birliktir. Yani yapacağımız şey, insan haklarına felsefi/ahlaki bir zemin arayışından başka birşey değildir.

Mevcut İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan temel insan haklarının herkesi bağladığı yani bu hakların evrensel olduğu konusunda küresel ölçekte az çok bir mutabakat bulunmaktadır. Gerçi ayrıntılarda bir takım tartışma konuları vardır, ama bu haklara her bireyin esas itibariyle sahip olması gerektiği hususunda çok az tartışma bulunmaktadır. İnsan haklarına ilişkin gördüğümüz bu uzlaşmanın, hakların dayandığı temel ahlaki yahut felsefi zemin sözkonusu olduğunda ortadan kalktığını görmekteyiz. Zira İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan hakların hangi ontolojik ve ahlaki zemine dayandığı yeterince açık değildir. Zimnen de olsa bu hakların dayandığı bir felsefi/ahlaki zeminin mevcut olduğu öne sürülebilir; ne var ki, bu zeminin nesnel olup olmadığı ve dolayısıyla hakların sahip olduğu evrensellik ve bütünlük niteliklerini yeterince temellendirip temellendiremeyeceği tartışma konusudur. Bu da doğaldır ki, insan haklarının evrenselliğini zedeleyen bir şeydir. İnsan haklarının ahlaki/felsefi zeminden yoksun oluşu onlarda bulunması gereken birliğin oluşmasını da engelleyecektir.

Başka bir ifadeyle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan hakların niye hak

olduğu ve aralarında ne tür bir ilişkinin yahut birliğin mevcut olduğu bu zemin eksikliğinden dolayı müphem kalmıştır. Ayrıca bu zeminin empirik mi yoksa *a priori* mi olduğu da belli değildir. Zaten eğer temel insan hakları, empirik bir temele dayanırsa o zaman bunların evrenselliğinin ve birliğinin nasıl sağlanacağı da büyük bir soru işaretidir. Bundan dolayıdır ki, insan haklarına birliğini ve evrenselliğini veren temel empirik değil de *a priori* olması gerektiği birçok filozof tarafından dile getirilmiştir. Ahlakın ve dolayısıyla temel insan haklarının *a priori* bir zemine oturması gerektiğini düşünen filozoflar genelde ödev etiğini savunan filozoflardır. Ancak bu görüşü sistematik bir şekilde ifade edenlerin başında Immanuel Kant gelmektedir. Biz de bu makalede Kant'ın ödev etiğinden yola çıkarak temel insan haklarının birlik ve evrenselliğe sahip olabilmeleri için *a priori* bir temele dayanmaları gerektiği görüşünü irdelemeye çalışacağız. Ancak bunu yapmadan önce ödev etiğinin ne olduğuna kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

Ödev etiği ibaresinde geçen 'ödev' terimi, eski Yunanca'da 'ödev' anlamına gelen *deontos* sözcüğünden türetilmiş bir terimdir. Bu yüzden ödev etiğine *deontolojik etik* de denir. Ödev etiği, ahlaki eylemlerin örneğin 'Hırsızlık yapmamalıyım!', 'Cinayet işlememeliyim!', 'Zorda olanlara yardım etmeliyim!' vb. gibi eylemlerin insanlarda varolduğu düşünülen bir yükümlülük yahut ödev hissinden dolayı gerçekleştirildiğini öne süren ahlak felsefesidir. Bu ahlak felsefesinde ahlaki eylemler birer emir hükmünde olduğu için eylemlerin sonucunda eylemi yapan kişi ya da başkaları zarar görse bile sözkonusu eylemlerin iyiliğinden bir eksilme sözkonusu olmaz. Başka bir ifadeyle söylersek, deontolojik ahlak kuramları, ahlaki eylemlerin iyiliğini ya da kötülüğünü

belirleyen asıl şeyin ahlaki eylemlerin sonuçları olduğu iddiasını seslendiren faydacı ahlak kuramlarının aksine, eylemlerin ahlakiliğinin belirlenmesinde eylemlerin sonuçlarının hiç bir önemini olmadığını savunan ahlak kuramlarıdır.

Geçen yüzyılda deontolojik etiğin en önemli örneklerinden biri W. D. Ross tarafından *Doğru ve İyi (The Right and the Good)*¹ adlı eserinde ortaya atılmıştır. *Prima facie* adını verdiği ve 'evrenin asli yapısının bir parçası' olarak tanımladığı bazı ahlaki ödevlerimizin olduğunu söyleyen Ross'un *prima facie* ödevleri arasında sadakat, tazminat, şükran, adalet, yardımseverlik ve kendini geliştirme gibi ödevler bulunmaktadır. Öyle görüyor ki, Ross'un *prima facie* dediği ödevler, aslında bir anlamda koşullu ödevlerdir; zira bu ödevler, ancak belirli koşullar meydana geldiğinde yapılması gereken *gerçek* ödevlere dönüşürler. Her insanın içinde bulunduğu koşullar farklı olduğundan gerçek ödevlerin neler olduğu, içinde bulunulan koşullar iyice tahlil edildikten sonra sezgiyle belirlenir ve uygulanır. Doğal olarak zaman zaman *prima facie* ödevlerimiz arasında çeşitli tarz ve derecelerde çatışmalar yaşanabilir. Ross'a göre iki veya daha çok ödevimiz arasında çatışma yaşandığı zaman hangi ödevin *prima facie* hangisinin o andaki gerçek ödev olduğu ancak o andaki pratik sezgiyle bilinebilir. Yani gerçek ödevlerimizin ne olduğunu önceden belli birtakım *a priori* kurallara bağlamak mümkün değildir. Örneğin silahını bana emanet eden birine silahını almaya geldiğinde ona silahını geri vermek benim *prima facie* ödevimdir. Ama eğer bu kişinin sözkonusu silah ile birini vuracağını

¹ Bu makalede adı geçen kitap ve makalelere ilişkin bibliyografik bilgi, makalenin sonunda yer alan 'Kaynakça' bölümünde belirtilmiştir.

biliyorsam o zaman silahı iade etmemek benim gerçek ödevimdir.

Ross, ahlaki eylemlerin esas itibariyle birer ödev olduğunu söylemekle birlikte ahlaki ödevlerimize birliğini verecek yani onların birbiriyle olan ilişkisini gösterecek ontolojik/felsefi bir zemin gösterememiştir. Gerçi Ross ahlaki ödevlerimizin 'evrenin asli yapısının birer parçası' olduğunu söyleyerek onlara ontolojik bir temel gösteriyor gibi yapmasına karşın bu yanıltıcıdır, zira Ross, doğanın ödevlerimize niye ve nasıl bir zemin teşkil ettiğini tatminkar felsefi argümanlarla desteklememiştir. Aslında ahlaki ödevlerin doğanın asli yapısının bir parçası olduğunu söylemenin ne derece anlamlı olduğu da kuşkuludur, zira doğal yapının kendisinde herhangi bir değer bulunmadığından bu yapının ahlaki ödevlerimizin ontolojik temeli olarak görülmesi de mümkün değildir. Aşağıda Kant'ın ahlak felsefesi örneğinde göreceğimiz gibi, ahlaki eylemler, esas itibariyle doğanın determinizmine tabi olmayan özgür irademizin birer sonucu olduğundan ve doğada da özgürlük bulunmadığından ahlaki eylemlerin başka bir ontolojik zemin üzerinde temellendirilmesi gerekmektedir. Kant'a göre bu ontolojik zemin, saf akıldır.

Kant'ın ahlak felsefesi, insanların rasyonel ve özgür birer varlık oldukları tezinden yola çıkarak tüm insanların uyması gereken ahlak ilkelerini empirik tecrübelerden bağımsız olarak saf akıldan çıkarmayı amaç edinir. Kant, ahlak felsefesini esas itibariyle şu üç kitabında ortaya koymuştur: *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Ahlak Metafiziği*. Bunlardan en temelde yer alanı adından da anlaşılacağı üzere hiç kuşkusuz *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'dir. Diğer iki kitap ise bu kitapta ortaya konulan en yüce ahlak ilkesinin açılımını ve sonuçlarını irdeler.

Kant, insanın akıllı bir varlık olduğunun aşıkâr olduğunu ve bu nedenle bu olgunun ayrıca temellendirilmeye ihtiyaç duymadığını belirtir. Zaten akıldan şüphe edildiği zaman aklın temellendirilebilmesi de mantıksal olarak mümkün değildir; zira akıl, herhangi bir temellendirme için önkoşul olarak zaten kabul edilmiş demektir. İnsanın akıllı bir varlık olduğu aşıkâr olduğuna göre bu niteliğin insanlara kazandırdığı hakların ve yüklediği ahlaki sorumlulukların akla dayanılarak *a priori* olarak temellendirilmesi gerekir. Kant'a göre insanoğlu, Tanrı gibi salt akli bir varlık olmadığı ve onda onu akıllı davranmaktan alıkoyacak başka unsurlar örneğin doğal itkiler bulunduğu için insanın zorunlu olarak ve tabiatı gereği her zaman akıllı davranması mümkün değildir. Başka bir biçimde ifade edecek olursak, ödev, Tanrı gibi zorunlu olarak akıllı eylemde bulunanlar için değil, zaman zaman ve belki de çoğu kez akıllı davranmayan insanoğlu için geçerlidir.

Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nin birinci bölümüne dünyanın içinde veya dışında iyi istençten (*good will*) başka mutlak olarak iyi olan başka bir şey olmadığını söyleyerek başlar. Tabii bu demek değildir ki, iyi istençten başka iyi yoktur; hayır vardır, ama iyi istencin dışındaki tüm iyiler koşullu iyilerdir. Bir şeyin koşullu iyi olması demek onun iyiliğinin başka bir şeyden kaynaklanıyor olmasıdır. Kant'a göre iyi istenç, kendisinden başka hiçbir amacın, örneğin Aristoteles'in iddia ettiği gibi mutluluğun, aracı olamaz. Zira iyi istencin ontolojik temeli olan pratik aklın esas fonksiyonu, mutluluğu gerçekleştirmek değil, insanın ahlaklı bir varlık olarak yaşamasını sağlamaktır. Eğer pratik akıl, mutluluğun bir aracı olsaydı, o zaman bunun iyi bir araç olmadığı ortadadır, zira hayvanlarda bu işi

güdüler ve dürtüler daha iyi yapmaktadır. Mutluluk, Kant'a göre, koşullu (iyi istençle koşullu) bir iyidir. Böylece, iyi istençli insanlar da mutlu olmayı hak ederler.

Kant'a göre, iyi istenç esas itibariyle ödev motifine dayanarak eylemde bulunmaktan başka bir şey değildir. Ödevden dolayı yapılan bir ahlaki eylem, Kant'a göre, sonucu ne olursa olsun iyi bir eylemdir ve dolayısıyla ahlaki değeri olan bir eylemdir. Elbette ki, her ahlaki eylemin amaçları ve sonuçları olacaktır, ama bu hedeflerin ve sonuçların eylemin ahlakiliği üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Şunu da belirtelim ki, Kant'a göre bir eylemin ahlaki açıdan iyi olarak addedilmesi için onun ödevde uygun olması yetmez, fakat aynı zamanda ödevden dolayı yapılmış olması gerekir. Başka bir deyimle, ödevde uygun ama başka motiflerden örneğin kişisel çıkardan hareketle yapılan bir eylem, belki arzu edilen bir eylem olabilir, ama ahlaki açıdan değeri olan yani erdemli bir eylem değildir. Örneğin kişisel eğilimlerden hareketle cesur bir davranışta bulunan birisinin eylemi, ödevde uygun olsa bile (bu nedenle de övgüye değer olabilir) ödevden dolayı yapılmadığı için, ahlaki bir değer taşımaz. Fakat hemen belirtelim ki, ödevden dolayı yapılan bir eylemde başka eğilim ya da dürtülerin bulunması bu eylemin ahlaki değerine zarar vermez. Başka bir ifadeyle söylersek, eylemlerin sebebi olarak ödev motifi, zorunlu olarak diğer motifleri yahut eğilimleri dışlamaz, onlarla beraber varolabilir.

Ödev motifine 'Kesin (Koşulsuz) Buyruk' adını veren Kant, bu buyruğun beş değişik formülasyonunu verir. Bu formülasyonlara geçmeden önce, Kant'ın 'Kesin Buyruklar' ile 'Koşullu Buyruklar' arasında yaptığı ayırımı görmek yerinde olacaktır. Kant'a göre Koşullu Buyruklar, adından da

anlaşılacağı üzere, belli bir hedefe yönelmiş buyruklar olup ahlaki bir değer taşımazlar. Kant'a göre bu tür buyruklar, pratik yahut pragmatik buyruklar olup belirlenen hedefe götürecek vasıtayı da zımnen içinde taşıdığı için analitiktirler, yani yeni bilgi vermezler. Zira akıllı bir varlık eğer aklının gereğini yapacaksa yöneldiği hedefin gerektirdiği şeyleri de yapmak zorundadır. Bazı koşullu buyruklar, kişiden kişiye değişkenlik gösterirken bazıları tüm insanlar için geçerlidir. Örneğin 'eğer doktor olmak istiyorsan tıp okuman gerekir' buyruğu, bireye özgü koşullu bir buyruktur, zira belli bir koşula yani 'doktor olma hedefine' bağlı bireysel bir buyruktur. Kant evrensel koşullu buyruklara örnek olarak da mutluluğu verir. Kant'a göre herkes, doğası gereği mutlu olmak ister. Öte yandan, kesin buyruklar ise herhangi bir koşula bağlı olmayıp doğrudan emredicidirler. Kesin buyruklar, ahlaki değere sahip yegane buyruklar olup hedef ya da sonuca bakmadan sadece 'yap!' diyen buyruklardır ve bu nedenle de sentetiktirler, yani bilgimizi genişleten bir hüviyete sahiptirler. Fakat kesin buyruklar, daha önce de ifade edildiği üzere, aynı zamanda *a priori* dirler. Kant'a göre bir yargının sentetik *a priori* olması demek o yargının hem zorunlu ve evrensel olması (bu yönüyle de sadece olası olan empirik yargılardan ayrılırlar) ve hem de dünya hakkında yeni bilgi veren yani informatif olması (bu yönüyle de analitik yargılardan ayrılırlar) demektir.

Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde Kesin Buyruk'un beş formülasyonu olduğunu belirtir. Bunların aynı olmadığı ve mantıksal olarak birbirinden çıkarılamayacağını iddia eden yorumcular olduğu gibi onların tam olmasa da aynı şeyin değişik ifadeleri olduğunu düşünen Kant bilginleri de vardır. Kesin

Buyruk'un birinci formülasyonu ahlaki ilkelerimizin (Kant'ın deyimiyle 'maksim'lerimizin) evrensel olabilmesini şart koşarken ikinci formülasyon, ahlaki ilkelerimizin evrensel doğa yasaları hüviyetine bürünmesini emreder. Kesin Buyruk'un üçüncü formülasyonu, ilk ikisinden içerik olarak biraz farklı olup kanaatimizce Kesin Buyruk'un asıl formülasyonu hükmündedir. Kant bunu şu şekilde ifade eder: "Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun"² Kesin Buyruk'un dördüncü formülasyonu ise insanın özerk bir varlık olduğu anlayışına dayanır ve eylemlerin insan iradesinin evrensel yasalar yapabilecek şekilde düşünülerek yapılmasını emreder. Kesin Buyruk'un son yani beşinci formülasyonu da insanın 'amaçlar krallığının' yani 'numenal dünyanın' bir üyesi olarak görülmesine dayanır.

Kesin Buyruk'un beş değişik formülasyonu arasında bir aynılık ilişkisi olup olmadığı felsefe literatüründe çokça tartışılmıştır. Genel kanaat, beş formülasyonun aynı anlamı haiz olmadığı yönünde olmasına karşın formülasyonlar arasındaki farkların genel ilkenin mahiyetini zedelemeyeceğine ilişkin görüşler de mevcuttur. Biz de ikinci kanaati paylaşıyoruz, zira formülasyonlar farklı dahi olsa içerikleri, esas itibarıyla sözkonusu buyruğun tek bir kaynağa yani akla dayandığını işaret etmektedir. Bununla beraber, üçüncü formülasyonun konuyu daha net bir biçimde ifade ettiği görülmektedir, zira bu formülasyon, insanın sahip olduğu bir nitelik yani akıl dolayısıyla bazı hak ve yükümlülükler sahip olması

gerektiğini diğer formülasyonlara nazaran daha açık belirtmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Kant'a göre tüm ahlaki yargılarımızın ve eylemlerimizin temelinde yer alan Kesin Buyruk'un kaynağı, insanın dışındaki herhangi bir merci (buna Tanrı da dahildir) değil, saf akıldır; ve insanlar da akıl sahibi oldukları için bu buyruklara uymakla yükümlüdürler, zira buyrukları özgür iradeleriyle koyanlar kendileridir. İşte tam da bu noktada Kant etiğinde ödev ile özgürlük arasında kopmaz bir bağ olduğu ortaya çıkmaktadır. Kant'a göre ödevin varlığı, özgürlüğü zorunlu kılmaktadır, zira özgür olmayan birisinin ahlaki ödevlerini yerine getirebilmesi yani ahlaki değeri olan bir seçim yapması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, Kant'a göre özgürlük, en yüce ahlak yasasının (Kesin Buyruk) zorunlu varoluş koşuludur: "...eğer özgürlük olmasaydı, ahlak yasası, bizde asla ortaya çıkmazdı"³. Kant'ın özgürlük anlayışı, onun 'iki dünya' yahut 'iki yön' kuramına dayanır. Kant'a göre insanlar bir yanıyla tam determinist 'fenomenal dünya' içinde yer alırken, diğer yanıyla özgür varlıklar olarak 'numenal dünya'nın birer üyesidirler. Kant'ın özgürlük anlayışının iki veçhesi bulunmaktadır. Bunlardan biri negatif özgürlük, diğeri ise pozitif özgürlük olarak adlandırılabilir. Negatif özgürlük, dışsal nedenlerden [doğanın determinizminden] bağımsız bir şekilde eylemde bulunma yeteneğini ifade ederken pozitif özgürlük, ahlaki eylemlerin kaynağının sadece insan akli olmasıdır.

İnsan hakları açısından bakıldığında Kant'ın ahlak felsefesinin çok önemli sosyal ve siyasal sonuçlarının bulunduğu görülür. Yukarıda değindiğimiz gibi, Kant, insanı, sahip olduğu ayırıcı bazı özellikler dolayısıyla

² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 46.

³ Kant, *Pratik Akılın Eleştirisi*, s. 4 (dipnot).

(ki bunların başında onun akıl sahibi ve dolayısıyla özgür olması gelmektedir) mutlak bir değere sahip bir varlık olarak görür. Kant, *Ahlak Metafiziği*'nde insanın doğuştan sahip olduğu tek hakkın özgürlük hakkı olduğunu iddia eder: "Özgürlük (başkasının seçimi tarafından sınırlandırılmamış olma durumu)...herkesin salt insan olma hasebiyle sahip olduğu tek orijinal haktır".⁴ Kant, doğuştan gelen özgürlük hakkının içinde eşitlik, kendi kendisinin efendisi olma, insan olmasından dolayı ayıplanmama gibi hakların gizli bir biçimde zaten bulunduğunu öne sürer. Kant, diğer tüm insan haklarının kaynağının insanın doğuştan getirdiği özgürlük hakkı olduğunu ve bu nedenle de özgürlüğün diğer tüm temel insan haklarının vazgeçilmez koşulu olduğunu belirtir. Başka bir deyimle, Kant'a göre, her insanın sahip olduğu özgürlük dışındaki hakların felsefi ve ahlaki zemini özgürlük hakkıdır. Ve özgürlük de insanın aklına dayandığı için dolaylı olarak insan aklı, tüm insan haklarının felsefi ve ahlaki zemini olmaktadır. Böylece makalenin başında sorduğumuz sorunun yani insan haklarının felsefi zemininin ne olduğunu yanıtı da ortaya çıkmış olmaktadır. Yani özgürlük, diğer tüm insan haklarına anlamını ve ahlaki birliğini veren bir haktır. Dolayısıyla, özgür olmayan insanların insan haklarından bahsetmek de anlamsız hale gelmektedir. Bu son söylediğimizin çok önemli ahlaki, toplumsal ve siyasal sonuçları bulunmaktadır.

İnsanın özgür bir varlık olarak sahip olduğu bu mutlak değer, soyut birşeymiş gibi görünmesine karşın aslında çok somut neticelere sahiptir. Bu mutlak değerden yola çıkarak ondan mantıksal olarak birtakım sosyal, hukuksal veya siyasal sonuçlar

çıkarılabilir. Kant'a göre özgürlüğü temel alan ahlakın hukuka ve siyasete önceliği bulunmaktadır. Yapılacak tüm hukuksal ve siyasal düzenlemeler insanın temel özgürlük hakkının korunması esasına göre yapılmalıdır. Tabii en başta da insanın sahip olduğu sözkonusu mutlak değer (yani onun aklının ve özgürlüğünün) korunması gelmektedir. Başka bir ifadeyle söylersek, Kant'a göre insanın aklına ve özgürlüğüne zarar verebilecek her şey insan haysiyetine aykırıdır ve bu nedenle de ahlaki açıdan reddedilmelidir. Ancak insanın aklını ve özgürlüğünü korumak, salt ona zarar verebilecek şeylerden kaçınmakla olmaz, ayrıca aklın ve özgürlüğün geliştirilmesi için gereken şeylerin yapılması da ahlaki bir yükümlülüktür. Bu açıdan bakıldığında, insanın aklını ve özerkliğini geliştiren ve destekleyen unsurların başında eğitimin geldiği söylenebilir. Zira eğitim, insanın entellektüel yetilerini yani aklını geliştiren bir süreçtir. Bu da doğal olarak bizi, eğitimin bir insan hakkı olduğu sonucuna götürür.

İnsanın mutlak bir değere sahip olmasının en önemli sonuçlarından birisi de hiç kuşkusuz hiçbir insanın salt bir araç olarak görülememesidir. Çünkü insanların salt araç olarak kullanılması onların değerinin mutlak olmadığı ve kendisine paha biçildiği anlamına gelir ki, bu da Kant'ın gösterdiği ahlaki zemine aykırıdır. Dolayısıyla, her ne sebeple olursa olsun, yani en ağır suçu bile işlemiş olsalar insanların aşağılanması, küçük düşürülmesi, onlara kaba davranılması gibi davranışlar insan onuruna aykırı olduğu için ahlaki değildir. Örneğin günümüzde zaman zaman ABD hukuk sisteminde uygulanan suçluların toplum içerisinde küçük düşürülmesi uygulamaları insan onuruna aykırıdır ve dolayısıyla ahlaki de değildir. Ne tür davranışların insan onuruna aykırı olduğu

⁴ Kant, *Ahlak Metafiziği*, s. 30.

yine kültürden kültüre değişiklik gösterse de tüm kültürlerin üzerinde uzlaştığı bazı unsurlar da bulunmaktadır ki, bunların başında insana uygulanan fiziksel ve psikolojik işkence gelmektedir.

Ayrıca Kant'a göre insanın sahip olduğu mutlak değer, onun haklarının olduğu gibi sorumluluklarının da ahlaki kaynağını oluşturur. Yani Kant, insan haklarını felsefi olarak temellendirirken aslında insanın yükümlülüklerini de temellendirir, zira bu ikisi birlikte vardır ve ancak bir bütünlük içinde anlam kazanır. Hiçbir yükümlülüğe sahip olmayan ama bazı temel haklara sahip olan insan düşünülemediği gibi tersi yani yükümlülükler sahip olan ama haklardan mahrum olan bir insan anlayışı da ahlaken mümkün değildir. Ne var ki, insanın haiz olduğu bu iki yönünü çoğu kez aynı zeminde bir birlik ve bütünlük içinde izah etmek mümkün olmamıştır. İşte Kant, bu ikisinin bulunduğu ahlaki zeminin insanın sahip olduğu akıl olduğunu söyleyerek onlara bir bütünlük kazandırmıştır.

Kant'a göre ahlakın hukuka önceliği bulunduğu için ahlaki olmayan bir şeyin hukuki olması da düşünülemez. İnsan onuruna aykırı hukuki uygulamalar yasal olsa bile ahlaki değildir. Bazılarının iddia ettiği gibi devlet sisteminde yahut uluslararası ilişkilerde ahlakın yeri yoksa o zaman bu demektir ki, devlet, yasal olduğu sürece insan onuruna ve dolayısıyla insan haklarına aykırı uygulamalara gidebilir. Halbuki, Kant, insanın sahip olduğu değer mutlak olduğunu ve dolayısıyla devletin bile insanın bu niteliğine yani onuruna aykırı uygulamalarda bulunamayacağını öne sürer. Burada ahlak felsefesi derslerinde sık sık rastladığımız bir örneğe Kant ahlaki açısından bir daha bakmakta yarar görüyorum. Bu örnek, devletin toplumun huzuru ve güvenliği için bir veya birden fazla

insanın canına kıyıp kıyamayacağı meselesidir. Faydacı ahlak kuramına göre meşru yani ahlaki olan böyle bir uygulama, Kant'a göre ahlaki değildir, çünkü masum insanın hayat hakkı onun sahip olduğu mutlak bir değere dayandığı için her ne sebeple olursa (bu sebep, binlerce insanın güvenliğine gerekçe edilse bile) masum bir insanın canına kıyılmaz.

Kant'ın ahlak felsefesi, bir çok eleştiriye de muhatap olmuştur. Burada sadece bir kaçına yer vereceğiz. Kant'a yapılan eleştirilerin başında Kesin Buyruk'un içi boş bir yasa olduğu ve nasıl davranmamız gerektiğine ilişkin bize herhangi bir somut ilke sunmadığıdır. Öyle görünüyor ki, bu eleştiri bir yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır, zira Kesin Buyruk, Kant'ın deyişiyle, zaten formel bir yasa olup ahlaki ilkelerimiz için sadece bir çerçeve yahut ölçüt sunar. Yani burada Kesin Buyruk için yapılan tespit doğru ama bu tespitten çıkarılan yorum yanlıştır. İkinci eleştiri de Kesin Buyruk'un son derece genel, katı ve formel bir yasa olduğu ve pratik hayatın tecrübelerini göz önüne almadığı ve dolayısıyla insan tabiatına uzak olduğu (örneğin insanın duygularını yok saydığı) iddiasına dayanır. Bu eleştirinin ilk kısmında ifade edilen nokta, yani Kesin Buyruk'un genel ve formel olduğu görüşü doğrudur; ama bu, söz konusu ilkenin hayattan kopuk olduğu anlamına gelmez, zira Kant, bu ilkeyi insanın doğasından (akıllı varlıklar olarak) çıkardığını söylemektedir. Belki eleştiriye açık olan tam da burasıdır, yani Kant'ın ahlak yasasının insan tabiatından mantıksal olarak gerçekten çıkarılıp çıkarılamayacağıdır. Kant'ın ahlak yasasının istisnalara yer vermediği eleştirisi de bununla yakından alakalıdır. Kant'ın Kesin Buyruk'u somut bir eylem yasası olmayıp ahlak ilkelerimizin temelinde yer alan bir yasadır

ve bu anlamda da istisna kabul etmez. Ama somut ahlak ilkelerinin her zaman istisnaları vardır ve bu da Kant'ın ödev ahlakına aykırı birşey değildir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kant'ın ödev etiği, hem ahlakın ve hem de buna dayanan hukukun temelinde *a priori* bir zeminin olması gerektiğini göstermektedir. Bu *a priori* zemin, insan hak ve sorumluluklarına ahlaki zemin sağladığı gibi onlara ahlaki bir birlik de sağlamaktadır. İnsan hak ve sorumluluklarının farklı zemine dayandığı yani farklı gerekçelerle açıklandığı sistemlerde hak ve sorumluluklar arasında bir birliğin kurulamadığı görülmektedir. Kant'a göre bu birliği sağlayan *a priori* zemin saf akıldır. Kant'ın gösterdiği *a priori* ahlaki zemin, tüm insanların sahip olduğu bir niteliğe yani akla ve dolayısıyla özgürlüğe dayandığı için evrensel ve zorunludur. Bu da demektir ki, ahlaki yargılarımızı ve davranışlarımızı empirik bir temele oturtmaya çalışan sistemlerde örneğin faydacı ahlak kuramlarında olduğu gibi insanın mutlak ve kendinde bir değer sahibi olarak görülebilmesi mümkün değildir, zira empirik bir şeyde mutlaklık ve zorunluluk sözkonusu değildir. Çoğu kez açıkça farkında olmasak bile günlük hayatımızda aslında insanların mutlak bir değere sahip

olduğunu düşünerek davranırız. Bu da Kant'ın gösterdiği zorunlu ve evrensel ahlaki zeminin günlük hayattaki uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Fieser, J., 'Ethics', URL: <http://www.utm.edu/research/iep/e/ethics.htm>.

Kant, I., *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. I. Kuçuradi, 3. baskı (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2002).

----- *Critique of Practical Reason (Pratik Akılın Eleştirisi)*, İng. çev. L. W. Beck (New York: Macmillan Pub. Co., 1956).

----- *The Metaphysics of Morals (Ahlak Metafiziği)*, ed. M. Gregor (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayını, 1996).

Ross, W. D., *The Right and the Good (Doğru ve İyi)* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayını, 1930).

Thomas, E. H. Jr., *Dignity and Practical Reason in Kant's Moral Theory* (Londra: Cornell Üniversitesi Yayını, 1992).